

گفتاری در باب جمعیت‌شناسی کاربردی

نویسنده: دکتر محمد میرزایی
ناشر: دانشگاه تهران

مقدمه

در بررسی‌های جمعیت‌شناختی دو رکن اساسی وجود دارد: روش و تکنیک، آمار و اطلاعات. جمعیت‌شناس همواره باید به تکنیک‌ها و روش‌های تحقیق مجهز باشد. روش‌ها و تکنیک‌های تحلیل جمعیت را در یک دسته‌بندی کلی به روش‌های مستقیم و غیرمستقیم تقسیم می‌کنند. محقق مسائل جمعیتی در روش‌های مستقیم، از طریق دسترسی به آمارهای مطلوب و قابل اعتماد به محاسبه و تحلیل پدیده‌های جمعیتی می‌پردازد. با این حال، در دنیای واقعی همواره شرایط ایدئال نیست و امکان دسترسی به آمارها و اطلاعات دقیق و قابل اعتماد وجود ندارد. برای رفع این خلأ، روش‌ها و تکنیک‌های غیرمستقیم جمعیتی شکل گرفت. در استفاده از روش‌های غیرمستقیم، ابتدا باید به ارزیابی آمارها و داده‌ها پرداخت. چنانچه پس از ارزیابی اشکالات مشاهده شد، باید به تصحیح آمارها پرداخت و سپس آنها را مورد استفاده قرار داد. جمعیت‌شناسی محض یکی از شاخه‌های جمعیت‌شناسی است که در آن تدوین روش‌ها، تکنیک‌ها و شاخص‌هایی برای مطالعه و تحلیل جمعیت‌ها از محوریت قابل توجهی برخوردار است.

کتاب **گفتاری در باب جمعیت‌شناسی کاربردی** تألیف دکتر محمد میرزایی استاد جمعیت‌شناسی دانشگاه تهران با محوریت روش‌های غیرمستقیم برآوردهای جمعیتی سازمان‌یافته است. هدف از این کتاب آشنایی با روش‌های ارزیابی و تصحیح و تسطیح داده‌های جمعیتی با تأکید بر آمارهای سرشماری، استنباط ویژگی‌ها و برآورد شاخص‌های جمعیتی با استفاده از روش‌های غیرمستقیم در زمینه ازدواج، زاد و ولد و باروری، مرگ و میر و در نهایت استانداردسازی شاخص‌های جمعیتی است. کتاب در دو بخش و شش فصل و یک ضمیمه تهیه شده است.

بخش نخست با عنوان «ارزیابی و تسطیح آمارهای جمعیتی» از دو فصل تشکیل شده است؛ مؤلف در فصل اول با عنوان «ارزیابی آمارهای جمعیتی با تأکید بر گزارش سن و جنس»، ضمن بیان انواع اشکالات و اشتباهات آمارهای سرشماری، بر ضرورت ارزیابی آمارها تأکید نموده و ضمن معرفی روش‌های مستقیم و غیرمستقیم ارزیابی سرشماری، روش‌های مختلف ارزیابی گزارش سن و جنس و چگونگی کاربرد و استفاده از آنها را به بحث گذاشته است. در فصل دوم با عنوان «تسطیح و تصحیح گزارش سن در سرشماری‌ها» روش‌های مختلف تسطیح اشتباهات گزارش سن (سنین منفرد و گروه‌های سنی منظم پنج‌ساله) معرفی و چگونگی استفاده از آنها را با ارائه مثال‌هایی توضیح داده است. تبدیل گروه‌های سنی منظم پنج‌ساله به سنین منفرد و معرفی شاخص ناهم‌سانی یا شاخص عدم‌تشابه ساختمان سنی از موضوعات دیگر مطرح‌شده در این فصل است.

بخش دوم با عنوان «روش‌های غیرمستقیم برآورد شاخص‌های جمعیتی» فصل‌های سوم، چهارم، پنجم و ششم کتاب را دربر می‌گیرد. روش‌های غیرمستقیم برآوردهای جمعیتی به منظور استفاده از اطلاعات سرشماری‌ها و آمارهای ناقص تدوین شده است. در بسیاری از کشورها و مناطق دنیا، سرشماری هنوز تنها منبع آماری برای انجام برآوردهای جمعیتی به‌ویژه در مقیاس استانی و منطقه‌ای است. مؤلف در این بخش از کتاب تلاش کرده است تا ضمن معرفی روش‌های غیرمستقیم برآورد شاخص‌های جمعیتی در زمینه ازدواج و زناشویی، زاد و ولد و باروری و مرگ و میر، روش‌های استانداردسازی را با تأکید بر میزان خام مرگ و میر توضیح دهد. در فصل سوم، پدیده ازدواج و زناشویی و شاخص‌های تحلیل آن مانند میانگین سن در ازدواج بار اول، پیش‌رسی ازدواج، عمومیت ازدواج و مجرد

قطعی به بحث گذاشته شده است. روش هاینل برای محاسبه میانگین سن ازدواج از موضوعات محوری مطرح در این فصل است. فصل چهارم به موضوع زاد و ولد و باروری اختصاص یافته و در آن شاخص‌ها و روش‌های مختلف برآورد زاد و ولد و باروری از جمله نسبت کودک به زن، روش رله برای محاسبه شاخص‌های باروری با استفاده از نسبت کودک به زن و در نهایت روش بازماندگی معکوس برای برآورد شمار موالید بر اساس جمعیت زیر ۵ سال و ۵ تا ۹ ساله به بحث گذاشته شده است. فصل پنجم به موضوع مرگ و میر اختصاص یافته است. در فصل ششم با عنوان «استاندارد کردن ارقام و شاخص‌ها»، روش‌های مستقیم و غیرمستقیم استانداردسازی با تأکید بر میزان خام مرگ و میر توضیح داده شده است.

ارزیابی و نقد

همانطور که در مقدمه کتاب آمده است، این کتاب در حد دو واحد درس دوره کارشناسی با محوریت تکنیک‌ها و روش‌های غیرمستقیم به مبحث جمعیت‌شناسی کاربردی پرداخته است. بنابراین، کتاب به خوبی پاسخگوی نیاز دانشجویان درس «کاربرد جمعیت‌شناسی» است. از ویژگی‌ها و امتیازات بارز این کتاب، طبقه‌بندی موضوعات مورد بحث به صورت مشخص است. این امر سبب کاهش سردرگمی و درک درست مخاطب از محتوای کتاب می‌شود. از دیگر امتیازات کتاب این است که مؤلف برای درک بهتر تکنیک‌ها و روش‌های مطرح‌شده و آموزش چگونگی کاربرد عملی آنها به ارائه مثال‌هایی بر مبنای داده‌های واقعی پرداخته و نحوه تفسیر نتیجه محاسبات را به خواننده می‌آموزد. این امر سبب شده است تا دانشجویان به خوبی ضمن درک روش‌های مطرح‌شده در فصل‌های مختلف کتاب، چگونگی استفاده از آنها را در ارزیابی داده‌های سرشماری و نیز برآورد غیرمستقیم شاخص‌های جمعیتی بیاموزند. چاپ تیترا با فونت درشت‌تر و برجسته‌تر و ارائه لیست جدول‌ها و نمودارها سبب شده است تا کاربران به راحتی بتوانند مطالب و موضوعات مورد نظر را بیابند. درج عنوان کتاب در صفحه‌های زوج و عنوان فصل در صفحه‌های فرد از ویژگی‌ها و امتیازات صفحه‌بندی کتاب است. نمایه کتاب که دربرگیرنده نمایه نام‌ها، جای‌ها و مفاهیم است، از دیگر امتیازات کتاب می‌باشد.